

NAHİV İLMİNİN VAZ' EDİLMESİNDE BEDEVÎLERİN ROLÜ

Ramazan ASLAN*

Öz

Gramer kurallarının belirlenmesinde birincil kaynaklardan kabul edilen bedevîler, Arap dili ilimlerinin vaz' edilmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Alandaki tabakât kitaplarından gramer kitaplarına kadar neredeyse her eserin gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak ele aldığı bu grup nahiv ilminin temelini oluşturmuştur. Gramer kitaplarında çoğu kez Kelâmu'l-Arab veya Kelâmu'l-A'râb başlıkları altında bahsi geçen bedevîlerin kelâmı bu bağlamda nahiv istişhâd metodunda mihenk taşı kabul edilmiştir. Bu yüzden hicri I. asır dilcileri gramerin teşekkülünde geniş bir hazineye sahip olan ve daha çok çöllerde yaşayan bedevî kabilelere yolculuklar yapmış ve onlardan hem ezberleyerek hem de yazarak bolca materyal toplamışlardır. Bu çalışmada nahiv ilminde son derece önemli bir kaynak olan bedevîlerin ehemmiyeti, fasih bedevîlerin kimler olduğu ve hangi kabileleri kapsadığı, Arap kelâmında Basra ve Kufe arasındaki bedevî-hadarî tartışmaları, bedevî istişhâdında nasıl bir usul izlendiği, dilcilerin bu konudaki görüşleri ve bu çerçevede vuku bulan tartışmalara değinilerek bedevîlerin nahiv ilmindeki konumuna dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Nahiv, Basra, Kûfe, Bedevî, el-A'râb, Fesâhat, İstişhâd.

The Role of Bedouins in Imposing the Syntax

Abstact

The bedouins who are accepted from primary sources in the formation in determining grammar rules had undertaken an important role in imposing the sciences of Arabic language. These people that every work from grammar books to biographical books mentioned either directly or indirectly had constituted the base of the syntax. In this context, the utterance of the bedouins who were mentioned mostly as Kalamu'l-Arab or Kalamu'l-A'rab had been accepted as a touchstone in testimony of syntax. Therefore the linguists of the first century had travelled to the nomad tribals that had a vast linguistic background in making the grammar and collected many data both as memorizing and writing. In this article, it had been mentioned about the importance of bedouins that had an important source in the syntax, of whom they are and which tribes they include, the bedouin-civil debates in Arabic speech between Basra and Kufa, the method in the testimony of bedouins, the views of the linguists in this subject and by mentioning the discussions that developed within this framework attention has been drawn to the position of the Bedouins in the science of syntax.

Keywords: Arabic language, Syntax, Basra, Kufa, Bedouin, al-A'rab, Fluency, Exemplifying

Makalenin Dergiye Geldiği Tarih: 3.5.2021; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçtiği ve Yayına Kabul Edildiği Tarih: 20.10.2021

* Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-8712-4393, e-mail: asln.4747@hotmail.com

Giriş

İslâm'ı yaymak amacıyla ilk asırlardan itibaren fetihlere çıkan Müslüman Araplar Irak, İran, Suriye, Mısır, Fas, Tunus, Cezayir ve Endülüs'e kadar geniş bir coğrafyaya yayılma ve buraları yurt edinme imkânı buldular. Tarihte ilk defa geniş çapta Hicaz'ın dışına çıkan Araplar yerleştikleri bu beldelerde farklı kültür, gelenek, dil ve kavimlerle tanışmaya başladılar. Arap alfabesindeki bazı harflerin mahreçlerinde zorluk yaşayan acemler bu harfleri kendi dillerine yoğurarak daha kolay bir şekilde telaffuz etme yoluna gittiler. Buna bağlı olarak Arapça yeni Müslüman olan bu toplumların kültür ve konuşma tarzlarıyla bütünleşerek yeni lehçelerin doğmasına zemin hazırladı.¹ Bunun neticesinde Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere dini metinler ve yazışmalarda hataların artması nihayet Arapçanın özgünlüğünün zamanla yitirileceği ve bozulacağı endişesini doğurarak bu dilin muhafaza edilmesine dair atılması gereken adımları gündeme getirdi. Tehlikeyi bizzat yakından gören Araplar bu duruma karşı önlem almak için çareler aramaya koyuldular ve çözüm aramak üzere Arapçanın memba'ı olan bedevîlere ve onların yaşadıkları çöllere gitmeye başladılar. Bu bağlamda ilk asır dilcilerinin geneli, nahiv ilminin tesisinde asli kaynak olarak kabul ettikleri ve gramer kaidelerini üzerine bina ettikleri bedevî kelâmına yoğunlaştılar. Bu dönemden itibaren bedevîler hemen hemen telif edilen nahiv eserlerinin tamamında özel bir konuma sahip oldular.

Arap kaynaklarında özellikle de klasik kaynaklarda ayrıntılı ve müstakil başlıklar altında ele alınan bedevî kelâmı ve fasih bedevîlerin tespiti nahivciler arasında önemli derecede tartışma konusu olmuştur. Örneğin çalışmada istifade edilen Celâleddin es-Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-Müzhir fi ulûmi'l-luğa*, *el-İktirâh fi usûli'n-nahv* ve *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât* adlı eserlerinde bedevîler ve onların kelâmı farklı bab başlıkları altında zikredilmiş ve detaylı olarak incelenmiştir. Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kiftî'nin (öl. 646/1248) *İnbâhü'r-ruvât ala enbâhi'n-nuhât* adlı dört ciltlik eseri de yine aynı meyanda kaleme alınan ve bu gruba dair geniş bir bilgi sunan meşhur kitaplardandır. Esas itibarıyla nahvî konularda kitap telif eden, ders veren ve bu alanlarda rivâyetleri bulunan kişilerin biyografilerini içeren eserlerde bedevîler ile olan karşılıklı konuşmalar ve onlardan yapılan nakiller bolca örnekler verilerek ele alınmıştır. Ebü'l-Berekat Abdurrahman Kemalüddin b. Muhammed İbnü'l-Enbârî'nin (öl. 577/1181) *el-İğrâb fi cedveli'l-i'râb lumau'l-edille fi usûli'n-nahv* adlı eserinde ise Arap kelâmının tespitinde aranan şartlar ve bu şartların tespitinde meydana gelen ihtilaflar yine tafsilatlı bir şekilde ele alınmış ve tartışılmıştır. Ayrıca Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in (öl. 385/995) *el-Fihrist* adlı eserinde bedevîlerin terce-

1 Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Cevat Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005): 115-119.

mesine dair ayrı bir bab açılmış ve biyografileri kısaca aktarılmıştır. Bunun yanı sıra Sa'düddin İbrahim el-Mustafa'ya ait *Kelâmu'l-Arabi'l-fusaha fi'l-ihticâci'n-nahvî* adlı müstakil bir çalışmayı gördüysek de bu esere ulaşma imkânı bulamadık.

Nahvin ana kaynaklarından olan Semâ'ın bir alt başlığını teşkil eden bedevîlerle ilgili Türkiye'de tez ve makale düzeyinde detaylı bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Ali Benli, *Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu* adlı yüksek lisans çalışmasında bu gruba *el-Kitâb* eserini esas alarak bir iki sayfada yer vermiştir. Benli, Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) bedevîler için söylediği “*Bedevîler إِضْرِبْ أَيُّ أَفْضَلُ demişlerse ben de böyle derim. Çünkü (dil konusunda) onları takip etmek gereklidir*”² şeklindeki ifadesini örnek vererek Sîbeveyhi'nin bedevîleri dil konusunda otorite kabul ettiği sonucunu çıkarmıştır. Kıyasettin Arslan da *Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar* adlı makalesinde “Arap kelâmı” alt başlığında bedevîlere kısaca değinmiştir.³ O, bu makalesinde; Arap kelâmını tedvin etmek için birçok dil bilgininin çöllere yaptığı yolculuklardan, onların istişhâdda yaptıkları mekân ve zaman sınırlaması ile rivâyetlerin kabul şartlarından özetle bahsetmiştir. Bizim çalışmamız ise bedevîlerin gramerin teşekkülündeki rolünü kapsamakta, konuyu geniş ve detaylı bir şekilde çok yönlü olarak almaktadır. Bu bağlamda istişhâd yönteminde bedevîlerin tercih edilmesindeki sebepler, bu bedevîlerin mensup olduğu kabileler ve bu kabilelerin fesahati üzerine yapılan tartışmalar, nahiv ulemasının ve özellikle Basra-Kûfe ekollerinin bu yöndeki farklı yaklaşımları ve birbirlerine yönelik ağır ithamlarına değinilmiştir. Ayrıca tabakât kitaplarında ismi geçen bazı meşhur bedevîler ve onlarla birebir görüşme imkânı bulan dilciler, onlardan nakilde bulunulduğuna işaret eden bazı kalıp ifadeler, bedevîler dâhil olmak üzere istişhâd edilecek olan kimsede bulunması gereken vasıflar ve istişhâd usulü gibi makalenin alt problemlerini oluşturan birçok temel nokta çalışmayı özgün kılan başlıklar olmuştur. Konu detaylı ve zengin kaynaklardan faydalanılarak ve farklı görüşlere daha çok yer verilerek ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Arap gramerinin birincil kaynakları arasında yer alan bu grup üzerinde bir inceleme gerçekleştirilerek alanda yapılacak olan bu türden çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır. Ayrıca Arap gramerinin teşekkülünde bu denli bir öneme sahip olan bedevîlere ve onların kelâmına dair Türkiye'de müstakil ve tafsilatlı bir çalışmanın yapılmamış olmasının söz konusu olan bu makaleye farkındalık kazandıracağını belirtmek isteriz.

2 Ali Benli, *Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 99.

3 Detaylı bilgi için bkz. Arslan, Kıyasettin. “Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar”, *Turkish Academic Research Review* 1/1(2016): 61-79.

1. Basra-Kûfe Ekollerinin Teşekkülünde Bedevîlik Olgusu

Nahiv kaidelerinin vaz' edildiği ilk yer hiç şüphesiz Arap ve acemlerin buluşma merkezi olan Irak toprakları ve özellikle de Basra olmuştur. Aslında fetihlerden önce Arapların dillerini korumak gibi bir gayeleri yoktu. Öyle ki onlar bu zamana kadar dil alanında çok ileri bir seviyede olup neredeyse herkesin doğru konuştuğu ve lahn⁴ yapan kimselerin hemen fark edildiği bir ortamda yaşayan ve grameri bilmeseler dâhi onu pratikte uygulayan bir toplumdular.⁵ Bununla birlikte İslâmî dönemde lahn'ın hiç yapılmadığı söylenemez. Aksine bu dönemde de lahn kelimesi bugünkü ıstılâhi manasıyla kullanılmaktaydı.

Hiz. Peygamberin kendisinin Arapların en fasihi olduğunu ve bu yüzden lahn yapmadığını ifade ederek söylediği "أَنَا مِنْ قُرَيْشٍ، وَنَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدٍ؛ فَأَنْتَى لِي" "أَنَا مِنْ قُرَيْشٍ، وَنَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدٍ؛ فَأَنْتَى لِي" (Ben Kureş'tenim ve Ben-i Sa'd yurdunda büyüdüm. Bununla beraber nasıl olur da konuşmamda lahn yaparım!.)⁶ sözü, bir sahabenin lahn yaptığını görmesi üzerine "أَرَشِدُوا أَخَاكُمْ، فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ" (Kardeşiniz hata yaptı; ona doğrusunu gösterin.)⁷ diyerek hatasını bildirmesi, aynı şekilde Hiz. Ömer'in (öl. 23/644) valilerinden birinin ona içinde lahn yapılan bir mektup yollaması üzerine Hiz. Ömer'in valiye hitaben "قَنَّعَ كَاتِبِكَ سَوْطًا" (Kâtibini kırbaça doyur!)⁸ şeklinde emir vermesi İslâmî dönemde lahna dair nakledilen rivâyetlerden bazılarıdır.⁹ Görüldüğü üzere lahn bu dönemde mevcut olmakla beraber yaygınlık kazanmış değildi. Ancak bu dilsel bozukluk ilerleyen dönemlerde toplumun tamamına yayıldı. Hatta belâğat ve fesâhatiyle meşhur olan Irakeyn valisi Haccac b. Yusuf (öl. 95/714) ve Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervân'da (öl. 86/705) dâhi görülmeye başladı.¹⁰

Lahn'ın ortaya çıkarak zirve noktaya ulaştığı bölge milletlerarası bir istasyon görevi üstlenen Irak toprakları ve özellikle de Basra olmuştur. Basra, Arap körfezinde birçok ülke ve milletin ticaret limanıydı. Aynı zamanda

4 Nahiv kaidelerinin bilinmemesi sebebiyle irabta hata yaparak konuşmak ve kelimeyi hatalı telaffuz etmektir. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), "lhn", 13/379.

5 Mehmet Şirin Çıkar, "Nahiv İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 81.

6 Saîd el-Afgâni, *Fî usûli'n-nahv* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1987), 7.

7 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 2/477.

8 Ebül-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ fî sinâati'l-inşâ*, (Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, t.y), 1/208; Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1423), 2/149.

9 Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 7. Basım (Kâhire: Dâru'l-Meârif, t.y), 11.

10 el-Afgâni, *Fî usûli'n-nahv*, 9; Muhammed Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 2. Basım (Kâhire: Dâru'l-Meârif, t.y.), 16-17.

Yunanca, Hintçe ve Süryanice dilleriyle okutulan felsefi okulların bulunduğu Cündişâpûr gibi şehirlere daha yakındı. Bu yakınlık ve ilmi çalışmalar zamanla Basra'nın düşünce yapısını da etkilemiş ve onu komşusu olan Kûfe'den farklı kılmıştır. Öyle ki Basralıları etkileyen felsefe ve mantık menşeli bu düşünce yapısı onları dil ve kelâm ilminde ön plana çıkarırken; Kûfeliler böyle bir düşünce yapısına sahip olmadıklarından hicri II. asra kadar daha çok Kur'ân-ı Kerîm kıraatleri, fıkıh, şiir ve ahbar rivâyetleri ile meşgul olmuşlardır.¹¹

İki şehir arasındaki birbirinden farklı bu doktrin ve nazariyeler zamanla aralarında geniş ihtilafların olduğu iki dil ekolünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Her iki ekol de metot olarak sema' ve kıyasa başvurmasına rağmen Basra, Arapçayı hatasız bir şekilde konuşan Hicaz çöllerine ve dolayısıyla da dillerine herhangi bir şâibenin karışmadığı fasih bedevîlere (العَرَبُ الْأَفْحَاحُ) daha yakındı.

Bu şehrin İslâmî dönem panayırlarının en önemlilerinden biri olan Mirbed'e ev sahipliği yapması,¹² Arap çöllerinden Basra'ya gelen bedevîlerin bölge halkının çocuklarına fasih dillerini, şiirlerini ve haberlerini öğretmeyi meslek edinmeleri¹³ Basralıların bu konudaki titizliğinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca dilcilerin türetme yapacakları kelimenin doğruluğunu tespit etmek için Hicaz ve Tihâme çöllerine seferler yaparak sağlam maddeleri asıl kaynağından toplamaları¹⁴ onları Kûfelilerden daha güvenilir kıldığı söylenebilir.

Öyle ki Kûfeliler edebiyatla da meşgul olmaları hasebiyle ister bedevî¹⁵ ister hadarî¹⁶ olsun Araplardan duyup rivâyet ettikleri her şeyi nâdir ve şâz da olsa kıyasa tabi tutarak bunları gramer kaideleri için esas kabul etmişlerdir.¹⁷ Basra ekolü ise bu konuda çok titiz davranmış, ileride detaylıca ele alınacağı üzere nahiv kaidelerinin vaz' edilmesinde sadece şehirden uzak ve

11 Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 20-21.

12 Kılıç, "Basriyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/117.

13 Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 19.

14 Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", 136.

15 Bedv-bedâvet: Zahir olmak, ortaya çıkmak, bir nesnenin görünen ilk tarafı demektir. Bedavet: Çölde ikamet etmek demektir. Bedavi, bedevî, ehl-i bedv: arazide ve kırsalda ikamet eden, çadır hayatı yaşayan, göçebe ve konargöçer kimseye denilir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2007), 1/103.

16 Hadar: belde demektir. Hadarî: Beldede ikamet eden, kasabalı ve şehirli kimseye denir. Hâdır: Şehir, belde, kasaba, köy ve yer demektir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 1/104-106.

17 Hulusi Kılıç, "Kûfiyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/ 345-346.

fesahatine güvenilen Kays, Temîm, Esed, Huzeyl, Kinâne ve Tâý gibi bedevî Araplardan işittikleri malzemeleri kaynak olarak kabul etmişlerdir.¹⁸

Kısaca ifade etmek gerekirse Basralılar, bedevîlerden duydukları dil materyallerini belli kriterlere tabi tutmuş ve çalışmalarını sema' ve kıyasa dayandırmışlardır. Kûfeliler ise duydukları rivâyetlerin kabulünde Basralılar kadar titiz bir yönteme başvurmadan kabul etmişlerdir. Basra mektebinin nahiv kaidelelerinde mantık ilminden de faydalanarak daha çok aklî çıkarımlar yapması bu ekolün daha güvenilir olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Basralıların sadece kıyas metodunu kullandıkları ve Kûfelilerin de sadece sema' metodunu kullandıkları sonucu çıkarılmamalıdır. Burada dikkat çekilmek istenen esas nokta iki ekol arasındaki yöntem farklılığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan birinin diğerine oranla daha mevsûk olduğu sonucudur. Yoksa Kûfelilerin nahiv ilminde gösterdikleri başarı Basralılardan aşağı değildir.

2. Fesahat Ehli Bedevîlerin Tespiti

Nahiv âlimleri ilk dönemlerden itibaren bedevî kelâmıyla yapılan istişhâdı zaman ve mekân merkezli olmak üzere iki temele dayandırmışlardır. Zamanı sadece cahiliye devrindeki Arap kelâmıyla sınırlayanlar olduğu gibi bu zaman aralığını başlangıç tarihini belirtmeden hicri II. asrın ortalarına kadar genişletenler de olmuştur. Bazıları ise bu süreyi çölde yaşayan bedevîler için hicri IV. asrın sonlarına kadar genişletmişlerdir.¹⁹ Bedevîlerden istişhâd eden son kişi Müberred (öl. 286/900) ve İbn Cinnî (öl. 392/1002) olmuştur. Zemahşerî (öl. 538/1144) İbnü's-Şecerî (öl. 542/1148), İbnü'l-Enbârî, İbn Hişâm (öl. 761/1360) ve İbn Mâlik (öl. 672/1274) ise fasih bedevîlere yetişememiş dolayısıyla da onların tek dayanak noktaları Basra ve Kûfelilerin nakilleri olmuştur.²⁰

Mekâna gelince; dil âlimleri fesahatin sınırlarını Arap yarımadasının merkezi, Şam çölleri, Tihâme, Necd ve Hicaz'da oturan kabilelerle sınırlandırmışlardır.²¹ Mekânda böyle bir sınırlamaya gidilmesindeki temel etkenin Yukarı Irak'ta ikamet eden Acemler ile Şam'da ikamet eden Rumlar'a karışan Arap kabilelerinin dillerine sirayet eden ve bu yüzden fesahatten uzaklaşmalarına neden olan bozulmaya karşı bir önlem almak olduğu şeklinde ifade edilebilir.

Ebû Amr b. Alâ fasih kabilelerin Tihâme'ye uzanan yüksek kesimlerde ikamet eden Huzeyl, Sakîf, Ezz, Ulya Temîm ve Sufla Kays olduğu görüşünde-

18 Hidayet Bakkal, *Kûfe Nahiv Ekolü ve Başlıca Temsilcileri* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 17.

19 Arslan, "Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar", 71.

20 Muhammed Hayri el-Halevânî, *Usûlu'n-nahvi'l-Arabî* (Fas: Dâru'l-Beydâ', 1983), 47.

21 Muhammed el-Mutar Veledu Ebbâh, *Tarihu'n-nahvi'l-Arabî fî'l-meşrik ve'l-meğrib*, 2. Basım (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 29.

dir.²² Ebû Amr b. Alâ'nın bu tasnifle fesahati beş kabileyi sınırlayarak Huzâa, Kinâne, Gatafân, Esed, Hevâzin, Ulya Kays ve Tay kabilelerini fesahatin dışında tuttuğu görülmektedir. Ebu Amr'ın böyle bir tasnife gitmesinde mensubu olduğu teşekkül aşamasındaki Basra ekolünün düşünce yapısının etkili olduğu söylenebilir.

Ebu Nasr el-Fârâbî'den (öl. 339/950) yapılan nakilde Arap gramerinin çoğunluğunun kendilerinden nakledildiği kabilelerin başında Kureyş, Kays, Temîm ve Esed zikredilerek irab, sarf ve garîbu'l-luğa konusunda bu kabilelerin mevsûk oldukları ifade edilmiştir. Daha sonra Huzeyl, Kinâne ve Tay kabilesinin bir kısmı bu gruba dâhil edilmiş ve bunların dışındaki kabilelerden materyal alınmadığı belirtilmiştir.²³

Örneğin Lahm ve Cüzâm kabileleri Mısır ve Kıptilere komşu olduğundan, Kudâe, Gassân ve İyâd kabileleri Şam'a komşu olup çoğunluğu Hristiyan olmaları hasebiyle ibadetlerini Arapça dışında bir dille yaptıklarından, Tağlib ve Nemir kabileleri Yunan kültürünün hâkim olduğu el-Cezîre'de²⁴ bulduklarından, Abdülkays kabilesi İran ve Hint kültürünün hâkim olduğu Bahreyn'de bulunduğu için bu kabilelerin hiçbirinin kelâmıyla istişhâd edilmemiştir. Aynı şekilde Hint ve Habeşistan kültürünün hâkim olduğu Yemenlilerden ve beldelerinde ikamet eden tüccarlara karışan Benî Hanîfe ve Benî Sakîf kabileleri ile Yemâme ve Tâif ehlinde de hiçbir şey alınmamıştır.²⁵

Fârâbî fesahat ehli kabilelerin arasına, Hevâzin ve Sakîf kabilelerini dâhil etmemesine rağmen İbn Fâris (öl. 395/1004), Ebû Amr b. Alâ'dan (öl. 154/771) nakilde bulunarak Arapların dil bakımından en fasih ve en berrak olan kabilelerin Ulya Hevâzin ve Sufla Temîm²⁶ olduklarını belirtmekle onların diğer kabilelere olan üstünlüklerini ispat etmeye çalışmıştır. Süyûtî'nin diğer bir eseri olan *el-Müzhir*'e bakıldığında onun da İbn Fâris gibi bu kabileleri ve fesahatteki üstünlüklerini sahabe ve halifelerin şu sözlerini delil göstererek zikrettiği görülmektedir:

22 Ebbâh, *Tarihu'n-nahvi'l-Arabî*, 62; Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*, 2/483.

23 Celâleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, 2. Basım (Beyrut: Dâru'l-Beyrûti, 2006), 47; a.mlf., *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa* (Beyrut: Menşûrâtu Mektebeti'l-Asriyye, 1986), 1/211; Muhtar Bizâvit, *en-Nahvu'l-Arabî ve muhâvalâtu teysîrihi* (Doktora Tezi, Câmiatu Vehran, 2016), 133; Abdulilah Nebhân, *İbn Yaîş en-Nahvi* (Dimeşk: İttihâdu Kutûbi'l-Arab, 1997), 307; Hayatı ve dilbilgisi eğitimi için bkz. Ömer Yıldız, *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümüli*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 109-114.

24 Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan yerlerin yukarı kısımlarına verilen ad olup Anadolu, Suriye ve Irak üçgeni arasında yer alır.

25 Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, 47- 48; a.mlf., *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*, 1/212; Mustafa Sadık er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 1/261.

26 İbn Fâris, *es-Sahibî fî fikhi'l-luğatil-Arabiyye ve mesâliha ve suneni'l-Arabî fî kelâmiha* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 32; Şevki Dayf, *Tarihu'l-edebi'l-Arabî el-asru'l-cahilî*, 11. Basım (Kâhire: Dâru'l-Meârif, t.y.), 132.

H. Ömer: “لَا يُمْلَيْنَ فِي مَصَاحِفِنَا إِلَّا غُلَمَانُ قُرَيْشٍ وَثَقِيفٍ” (*Mushaflarımızı Kureyş ve Sakîf gençleri dışında kimse yazmasın.*)

H. Osman (öl. 35/656): “اجْعَلُوا الْمُؤَلِّيَّ مِنْ هَذِيلٍ وَالكَاتِبَ مِنْ ثَقِيفٍ” (*Okuyucuyu Huzeyl kabilesinden kâtibi de Sakîf kabilesinden seçin.*)²⁷

İbn Haldûn (öl. 808/1406) ise *Mukaddime* adlı eserinde acem topraklarından uzak olan Kureyş’i fesahat bakımından ilk sırada zikrettikten sonra Sakîf, Huzeyl, Huzâa, Kinâne, Gatafân, Esed ve Temîm’i zikretmiş, bu kabilelerden uzak kalarak İran, Rum ve Habeşlilere yakın olan Rebîa, Lahm, Cüzâm, Gassân, İyâd, Kudâe ve Yemen Araplarını fesahat ehlinden saymamıştır.²⁸ İbn Haldûn, Fârâbî’nin fasih kabul etmediği kabileler arasına Sakîf ve Huzâa kabilelerini dâhil etmiştir.

Kabile fesahatinin tespiti konusunda herhangi bir icmâ olmadığı görülmektedir. Bununla beraber bir kabilenin yabancı kültüre kapalı olması veya Kureyş’e olan yakınlığı fesahat tasnifinde öne çıkan en önemli etken olduğu söylenebilir. Dolayısıyla harita göz önüne alındığında Kays, Temîm, Ezd, Esed, Hevâzin, Sakîf, Huzâa, Kinâne, Gatafân, Tay, Benî Ukeyl ve Huzeyl kabilelerinden bir kısmının acem tesirinden uzak olması ve diğer bir kısmının da merkez kabul edilen Kureyş’e yakın olması bu kabilelerin fasih kabul edilmesinde temel faktör olmuştur. Bununla beraber yukarıda ismi zikredilen müelliflerin her birinin yaptığı fesahat tasniflerinde farklılıklar bulunması onların izlemiş oldukları farklı usul ve metotlarından kaynaklanmaktadır.

Tüm bu görüşlerin yanı sıra bazı nahivciler sadece çölde yaşayan bedevîlerden değil aynı zamanda şehirlerde yaşayanlardan da istişhâd etmişlerdir. Basra gibi büyük şehirlere gelerek buralara yerleşen Benî Ukeyl ve Benî Kays’a mensup fasih bedevîler bunlardan bazılarıdır. Yine bu şehirlerde yaşayan Ömer b. Ebî Rebîa (öl. 93/711-12) ve Kusseyir b. Azze gibi şairler²⁹ ile İmamı Şâfiî (öl. 204/820) gibi âlimlerden istişhâd yapıldığı da görülmektedir.³⁰ Sîbeveyhi’nin de *el-Kitâb* adlı eserini telif ederken sadece bedevîlerden değil aynı zamanda Mekke, Medine, Tâif, Hîre, Basra ve Kûfe gibi büyük şehirlerde yaşayan fasih şairlerden de istişhâdda bulunduğu belirtilmiştir.³¹

Ebû Amr b. Alâ şehirlere yerleşen bedevîler için; “لَمْ أَرْ بَدَوِيًّا أَقَامَ فِي الْحَضَرِ إِلَّا” (*Ferazdak ve Ru’be dışında şehire yerleşip de dili bozul-*

27 Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi’l-luğa*, 1/211.

28 Ramadan Abdüttevab, *Fusûl fî fikhi’l-Arabiyye*, 6. Basım (Kâhire: Mektebetu’l-Hâncî, 1999), 104; Veliyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimet-ü İbn Haldûn* (Dimeşk: Mektebetu’l-Hidâye, 2004), 2/378.

29 Nebhân, *İbn Yaîş en-Nahvî*, 307-308.

30 Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli’n-nahv*, 48.

31 Muhammed Abdülfettâh el-Hatîb, *Davâbitu’l-fikri’n-nahvî* (Kâhire: Dâru’l-Besâir, 2006), 1/231.

mayan bir bedevî görmedim.) diyerek hadarîlerin fesahatine temkinle yaklaşmıştır. Kûfeliler ise şehirlere yerleşmiş olsalar bile güvenilir olmak şartıyla Kûfe topraklarına yerleşen Esed-Kays kabileleri ve Bağdat topraklarına yerleşen Hutme bedevîlerinden istişhâdı caiz görmüşlerdir.³²

İbn Cinnî, bedevî-hadarî ayrımına gidilmesinin temel sebebini şehirde yaşayan Arapların dillerinin bozulma ve aslını yitirmesine bağlayarak bu kimselerin dillerinin sıhhatinden emin olduğu takdirde bedevîlerden istişhâd edildiği gibi onlardan da edilmesinin vacip olacağını, aynı şekilde bedevî dilinin böyle bir bozulmayla karşılaşması halinde onların dilinin de terkedilmesinin vacip olacağını söylemektedir.³³

Ancak modern dönem dilcilerinden Muhammed Hayri Halevânî (1933-1987) ise nahivcilerin ne Mekkeli Kureyşî'den ne Medineli Ensar'dan ve ne de Basra, Kûfe ve Bağdat gibi şehirlerde ikamet edenlerden istişhâd etmediklerini belirtmiştir. O, bu şehirlerden istişhâdı sadece bedevî olma ve bu şehirlerde uzun süre ikamet etmeme şartına bağlamıştır.³⁴

Muhammed Abdülfettâh el-Hatib bu bilgiler doğrultusunda *Davabitu'l-fikri'n-nahvi* adlı eserinde Süyûtî'nin dilcilerin Kudâe, İyâd, Kelb, Bekr, Tağlib, Gassân ve Lahm, kabilelerinden istişhâdda bulunmadığına dair naklettiği görüşleri eleştirerek Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserinde bu kabilelerden ve hatta Mekke, Medine, Tâif, Basra ve Kûfe gibi şehirlerde ikamet edenlerden yaptığı istişhâdı delil getirmektedir. el-Hatib bu konuda daha da ileri giderek Süyûtî'nin nahiv metodunun sağlam olmadığını ve bu metodun hiçbir dayanağının bulunmadığını, aksine dilcilerin hadarî-bedevî ayrımı olmaksızın tüm kabilelerden dilbilgisi materyali topladıklarını iddia etmiştir. Hatib bu görüşünü temellendirmek için yukarıda ismi geçen kabileleri zikrettikten sonra onların diğer kabilelere kıyasla daha fazla zikredilmemesini bölgesel uzaklık ve diğerleri gibi meşhur ve maruf olmamalarına bağlamıştır.³⁵

Modern dönemin müelliflerinden Muhammed Abdülfettâh el-Hatib'de görüldüğü üzere o, dilcilerin hadarî-bedevî ayrımına gitmemesini; fasih kabul edilmeyen kabilelerden ve hadarîlerden yapılan istişhâdı delil getirerek ispat etmeye çalışmıştır. Muhammed Abdülfettâh'ın belirttiği üzere nahivcilerin eserlerine bakıldığında onların bir veya iki şairle de olsa her kableden materyal topladıkları ve kapılarını tamamen kapatmadıkları görülmektedir. Ancak nahiv âlimleri her ne kadar bu materyalleri toplama aşamasında yu-

32 Muhammed Huseyn el-Yâsin, *Dirâsâtu'l-luğaviyye inde'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, 1980), 339.

33 Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, t.y.), 2/5; Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, 55.

34 Halevânî, *Usûlu'n-nahvi'l-Arabî*, 45.

35 Detaylı bilgi için bkz. Hatîb, *Davâbitu'l-fikri'n-nahvî*, 1/231-235.

karıda zikredilen zaman ve mekân konusunda esas kabul edilen şartların dışına çıkmış olsalar da bu durum onların önceliği olmamıştır. Öyle ki bir kabilenin fesahat derecesi o kabilenin bedevîlikte derinleşmesine bağlıdır. İlk asırlardan itibaren dil ilimleriyle meşgul olan dilcilerin yolculuk yaptıkları merkezlerin başında çölde yaşayarak dillerini acem kültüründen muhafaza eden bedevîler gelmiştir. Her ne kadar İslâm topraklarının genişlemesiyle Basra ve Kûfe gibi büyük şehirler kurulmuş ve buralar acemlerin uğrak noktaları olmuşsa da bu kimseler yerleşim amaçlı bu sınırları aşarak çöle inmemişlerdir. Hal böyle olunca çöl dışına çıkmayan bedevîlerin, dillerinin fesahatini Abbâsîler dönemini kapsayacak derecede asırlar boyunca koruyabildiği görülmüştür.

Şekil 1: Bu harita <https://ar.wikipedia.org/wiki/عَنْزَةَ> adresinden alınmıştır.

3. Bedevî Kelâmıyla İstişhâd

Bedevîlerden ilk istişhâdın Abdullah b. Abbas (ö.68/687) tarafından daha çok Kur'ân-ı Kerîm'in ayetlerini tefsir ve te'vîl etmek için yapıldığı görülmüştür. Özellikle de Hâricîlerden Nâfi' b. Ezrak'ın (öl. 65/685) Kur'ân ayetleri hakkında kendisine sorduğu, onun da bedevîlerin söz ve şiirlerinden istişhâdda bulunarak manalarını açıkladığı "Mesâilu Nâfi' b. Ezrak" adıyla bilinen olay, ilgili kitaplarda aktarılan meşhur hâdiselerdendir.³⁶

36 Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Reşit Özbalıkcı, "Arap Dilinde İlk İstişhâd", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989): 369-383.

Nahiv ilmindeki istişhâda gelince; dilciler ilk dönemlerden itibaren gramer ilmini sağlam temellere oturtmak için dilin asıl kaynağı olan ve henüz dışarıya açılmayan saf ve fasih Arapların bulunduğu çöllere yolculuklar yapmaya başlamışlardır. Bu dilcilerin ilk hedefi dile ait malzemeyi belli kriterlere tabi tutarak toplamak olmuştur. İkinci merhalede geldikleri yerlere geri dönerek, topladıkları bu malzemeleri meclis ve ders halkalarında gerek tartışarak gerek Kur'ân-ı Kerîm'e arz ederek ve gerekse kıyas yöntemine başvurarak öğrencilerine yazdırmışlardır. En son merhalede ise üzerinde uzlaştıkları kaideleri insanlar arasında yaymaya başlamışlardır. Bu bağlamda çöllere giderek bedevîlerden nakilde bulunan ilk nahivciler Basra ekolünün öncü isimlerinden İbn Ebî İshâk el-Hadramî (öl. 117/735), İsbâ b. Ömer es-Sakafî (öl. 149/766), Halîl b. Ahmed el Ferâhîdî (öl. 175/791), Yûnus b. Habîb (öl. 182/798), Ebû Zeyd el-Ensârî (öl. 215/830), Nadr b.Şümeyl (öl. 204/820), Kûfe ekolünden Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (öl. 207/822), Ebû Amr eş-Şeybânî (öl. 213/828) ve Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî (öl. 231/846) olmuştur.³⁷

Yukarıda ismi zikredilen dilcilerin tamamı uzun veya kısa süreli de olsa bedevîlerle birebir görüşmüş, yanlarında konaklamış ve onlardan toplayabildikleri kadar rivâyet toplamışlardır. Bu şahsiyetlerden İbn İshâk'ın istidlal yönteminin isbatına dair elimizde detaylı bilgiler olmamakla beraber onun çalışmalarını daha çok Kur'ân-ı Kerîm ile bedevîlerin söz ve şiirleri çerçevesinde yaptığını söyleyebiliriz.

Ebû Amr b. Alâ, Ebü'l-Mehdî ve el-Munteca' et-Temîmî gibi meşhur ve meşhur olmayan bedevîlerden çok fazla malzeme toplamış, Sîbeveyhi'nin, *el-Kitâb* eserinde naklettiği üzere İsbâ b. Ömer es-Sakafî ve Yûnus b. Habîb de bedevîlerle görüşerek onların kelâmını dinlemişlerdir. Aynı şekilde Ebü'l-Hattâb el-Ahfeş (öl. 177/793) Benî Süleym ve onların dışındaki muhtelif kabilelere mensup bedevî Araplardan bizzat semâ'da bulunmuştur. Bir rivâyete göre Sîbeveyhi'nin, hocası Halîl'in bedevî Araplardan işittiği malzemelerin yirmi rıtla³⁸ yakın bir kısmını gördüğünü belirtmiş³⁹ kendisi de bedevîlerin diline aykırı olan bazı kullanımları şâz, zayıf, ba'îd ve merdûd gibi sıfatlarla nitelemiştir.⁴⁰ Ebû Amr b. Alâ'nın bedevîlerden topladığı malzemeler bir evin tavanını dolduracak kadar hacimli olduğu, Ebû Amr eş-Şeybânî'nin çöle giderken yanına iki

37 el-Yâsin, *Dirâsâtu'l-lugaviyye inde'l-Arab*, 66.

38 Rıtl kelimesi Yunanca litra kelimesinin Süryânîce kanalıyla Arapça'ya geçmiş şeklidir. Kelime itibariyle "dengelemek, denkleştirmek, tartmak" anlamındaki librodan türemiş olup "denge, terazi, tartı" mânasındaki libradır. İslâmîyet'in ilk yıllarına ait olan Mekke rıtlı 480 dirheme eşit olup bunun metrik karşılığı 1,5 kg. civarındadır. Bu tartı birimi bazı bölgelerde değişim göstermiştir. Örneğin Medine rıtlı 408 gr, Medine rıtlı 612 gramdır. Detaylı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Rıtl", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/ 52-55.

39 Ebü'l-Mekârim, *Usûlü't-tefkîri'n-Nahvî*, 34.

40 Benli, *Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu*, 99.

kap mürekkep aldığı ve döndüğünde her ikisini tüketecek kadar Araplardan dil malzemesi topladığı⁴¹ yine Nadr b. Şümeyl⁴² ve Ebû Amr b. Alâ'nın bedevîlerin arasında kırk sene ikamet ettiği rivâyet edilmiştir.⁴³

el-Halîl ile Kisâî arasında geçen bir konuşmada el-Halîl'in ona Arapların diline dair ilmini Hicaz, Tihâme ve Necd çöllerinden aldığını söylemesi üzerine Kisâî'nin de bu çöllere indiği ve ezberlediklerinin dışında bedevîlerden topladığı malzemeleri on beş mürekkep şişesini tüketecek kadar yazdığı rivâyet edilmiştir. Dilcilerin bu metodu hicri IV. asra kadar devam etmiş, İbn Cinnî gibi birçok dilci bedevîlere sürekli gidip gelerek Arap dilindeki birçok meseleyi onlara arz etmiştir.⁴⁴

Çöllere yapılan bu yolculukların yanı sıra ilk asırlardan itibaren Basra ve Kûfe gibi büyük şehirlere gelerek ilim meclisleri ve ders halkalarına katılmaya başlayan bedevîler de olmuştur. Aynı zamanda bu bedevîlerin toplandığı Basra'daki Mirbed ve Kûfe'deki Kunâse panayırı birçok dilci ve edîbin onlardan birebir semâ'da bulunduğu önemli merkezlerden biri haline gelmiştir.⁴⁵ Hicri IV. asrın sonlarından itibaren bedevîlerin yabancı kültüre açık olan bu gibi büyük şehirlerde uzun bir zaman ikamet etmeleri onların da dillerinin bozulmasına ve acem kökenli kelimelerin günlük yaşantıda dillerine karışmasına neden olmuştur.⁴⁶ Hal böyle olunca titiz ve sert bir metot izleyen bazı dilciler onlardan nakilde bulunmayı terk etmeye başlarken, bazı dilciler ise hadarî yaşama ayak uydurmaya başlayan bedevîlerin dilini tümüyle reddetmeyerek onlardan istişhâd etmeye devam etmişlerdir.

Örneğin Sa'leb (öl. 291/904) ve Müberred (öl. 286/900) gibi dilcilerin Bağdat'ta ikamet eden ve dilleri henüz bozulmamış olan Ebu Mishel, İbn Ebi Subh, Ebû Düâme el-Kaysî ve İbn Damdam el-Kilâbî gibi bazı fasih bedevîlerden semâ'da bulunmaya devam ettikleri görülmektedir.⁴⁷

Dilbilim ve nahiv çalışmalarında uygulanan bu yöntem ve kriterlerin, kullanılan kavramlar ve dayanak kabul edilen zihinsel mekanizmaların daha sonraki dönemlerde bir örnek teşkil ettiği görülmektedir. İslamî ilimlerin kurucularının dilcilerle tam olarak aynı yolu izlemeseler de çalışma tarzlarını ve yöntemlerini onlardan aldıkları söylenebilir.⁴⁸

41 el-Yâsin, *Dirâsâtu'l-luğaviyye inde'l-Arab*, 67.

42 Celâleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât* (b.y, Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1965), 2/316; er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 1/262.

43 Abdurrahman el-Hâc Salih, *es-Semâu'l-luğaviyyi'l-ilmi inde'l-Arab ve mefhûmu'l-fasâha* (Cezayir: Muessesetu'l-Vataniyye li'l-Funûni'l-Matbaiyye, 2012), 337.

44 el-Hatîb, *Davâbitu'l-fikri'n-nahvî*, 1/219-220.

45 el-Yâsin, *Dirâsâtu'l-luğaviyye inde'l-Arab*, 68.

46 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/5.

47 el-Yâsin, *Dirâsâtu'l-luğaviyye inde'l-Arab*, 71.

48 Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba (İstanbul: Mana Yayınları, 2019), 87-110.

Konunun daha iyi anlaşılması ve nahiv ilminde son derece büyük bir öneme haiz olan bu bedevîlerden bazı önemli şahsiyetlerin isimlerini zikretmek yerinde olacaktır. Bunlar;

Ebû Süvâbe el-Esedî, Ebü'l-Kebş el-Bâhilî, Ebû Şibl el-Ukeylî, Ebu Sakr el-Kilâbî, Ebû Kurra el-Kilâbî, Ebü'l-Heysen el-A'râbî, Ebû Edhem el-Kilâbî, Ebu Sâlih et-Tâî, Ebû Zeyd el-Mâzinî, Ebü'n-Nu'mân, Ebû Munî' el-Kilâbî, Ebû Leylâ, Ebû Abdillâh, Ebû Alkame es-Sakafî, Ebü'l-Ka'kâ' el-Yeşkurî, Abdullâh b. Saîd el-Umevî, el-Muntaca' b. Nübhân et-Temîmî.⁴⁹

Ayrıca nahiv uleması bedevîlerden nakilde bulunurken bizzat semâ'da bulduklarını gösteren bazı kalıplar da kullanmışlardır. İlk asırlardan itibaren nahivciler tarafından kullanılan bu kalıplar onların nahvî malzemeleri bizzat feshat ehli bedevîlerden naklettiklerini göstermektedir. Özellikle Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserinde çokça rastladığımız bu kalıplardan bazıları şunlardır:

- *Bir bedevîden şöyle bir söz duyduk.* (سَمِعْنَا بَعْضَ الْعَرَبِ يَقُولُ)
- *Bir bedevînin şu şiiri inşâd ettiğini duyduk.* (سَمِعْنَا الْعَرَبَ تُنْشِدُ هَذَا الشِّعْرَ)
- *Arapçasına güvenilen bedevîlerin birinden duyduk.* (سَمِعْنَا مِنَ الْعَرَبِ مِمَّنْ يُوثِقُ) ⁵⁰ (بِعَرَبِيَّتِهِ)
- *Fasih bedevîlerden duyduk.* (سَمِعْنَا الْعَرَبَ الْفُصْحَاءَ)
- *İnsanların en fasihlerinden bir bedevî bize şöyle bir şiir inşâd etti.* (وَأَنْشَدَنَا) (هَكَذَا أَعْرَابِيٌّ مِنْ أَفْصَحِ النَّاسِ)
- *Arapçasına güvenilen bir bedevîden duyduk.* (سَمِعْنَا عَرَبِيًّا مَوْثُوقًا بِعَرَبِيَّتِهِ)
- *Arapçalarına güvendiğimiz bedevîlerden bir grup dedi.* (قَالَ قَوْمٌ مِنَ الْعَرَبِ) (نَرَضَى عَرَبِيَّتَهُمْ)
- *Arapçalarına güvenilen bedevîlerden bize ulaştı ki.* (وَوَرَدَ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْعَرَبِ) (يُوثِقُ بِعَرَبِيَّتِهِمْ)
- *Bunlar Arapçalarına güvenilen bedevîlerden duyduğum ve bedevîlerden duyduğunu iddia eden kimseden gelen delillerdir.* (هَذِهِ حِجَجٌ سَمِعْتُ مِنَ الْعَرَبِ) (وَمِمَّنْ يُوثِقُ بِهِ يَزْعُمُ أَنَّهُ سَمِعَهَا مِنَ الْعَرَبِ)
- *Arapçasına güvenilen bedevîlerin birinden duyduk.* (سَمِعْنَا مِنَ الْعَرَبِ مِمَّنْ يُوثِقُ) ⁵¹ (بِعَرَبِيَّتِهِ)

49 Detaylı bilgi için bkz. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 144-160; er-Râfîi, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 1/269.

50 Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 58.

51 el-Hatîb, *Davâbitu'l-fikri'n-nahvî*, 1/217-218.

4. Bedevî İstişhâdında Usul

Bedevîler ve onların dışındaki kimselerden istişhâd edilen materyal için belirli kriterleri izleyen dilciler muhaddislerin hadis rivâyetinde yaptığı gibi muayyen bir usul izlemiş ve şu şartları ileri sürmüşlerdir;|

Adalet ve Sıdk: İbn Fâris bu konuda dilcilerin takınması gereken tavrı şöyle ifade etmiştir: “Dil ve dil dışındaki ilimleri alan kimseler şüphelerden uzak emanet, sıdk ve adalet ehlini iyice araştırmalı ve onlardan rivâyet etmelidirler.”⁵² İbnü'l-Enbârî de *Lumau'l-edille fî usûli'n-nahv* adlı eserinde rivâyetlerin alındığı kimselerin kadın-erkek ve köle-hür ayrımı olmaksızın adalet vasfına sahip olmalarının şart olduğunu ve bu yüzden fâsık kimselerden nakledilen malzemelerin hüccet olamayacağını dolayısıyla onlardan hiçbir şeyin alınmaması gerektiğini söylemiştir.⁵³

Süyûtî ise şiir rivâyetlerinde adaletin şart koşulduğunu ancak Arap (bedevî) kelâmı için böyle bir durumun söz konusu olmadığını naklettikten sonra çocuklardan nakledilen rivâyetlerin bile hüccet olduğunu şu olayı örnek vererek delillendirmiştir:

Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (öl. 216/831): “*Dariyye*⁵⁴ diyarında çocukların karşılıklı recez⁵⁵ okuduklarını gördüm. Hemen durdum, onlar ise kendilerini dinlememe mani olunca işittiklerimi yazmak için onlara biraz daha yanaştım. Bir de baktım ki yaşlı bir adam bana: ‘Bu hırslı çocukların sözlerini yaz yaz.’ dedi.”⁵⁶

İsnâd: Dilcilerin üzerinde en çok durduğu diğer bir şart adalet vasfına bağlı olarak hicri II. asırda ortaya çıkan ve Ebû Amr b. Alâ ile Hammâd er-Râviye'nin (öl. 160/776) başını çektiği isnâd konusudur. Bugün başta şiir olmak üzere emsâl ve kelâma dair birçok edebi materyal isnâd metoduna tabi tutulmuş böylece dil ve dilin üzerine bina edilen kaynakların yalan, uydurma ve bozulma tehlikesinden korunarak bize ulaşması sağlanmıştır.⁵⁷

52 İbn Fâris, *es-Sahibi fî fikhi'l-luğatil-Arabiyye*, 34.

53 Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*, 1/138; Ebü'l-Berekat Aburrahman Kemalüddin b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fî cedveli'l-i'râb lumau'l-edille fî usûli'n-nahv*, 2. Basım (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971), 85.

54 Basra ve Mekke arasında bir yer. Bkz. Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*, 1/138.

55 Recez, nazım ve mûsikiyle ilgili bir ıstılah olup Araplar'ın belirli konulara tahsis ettikleri şiir çeşitlerinden birinin adıdır. Bu tür daha çok çarşı ve pazarlarda günlük çalışmalar esnasındaki terennümler ve deveci ezgileri, savaş alanında yapılan karşılıklı atışma ve meydan okumalar, kadınların savaşçılara yönelik teşvik veya serzeniş şiirleri, çocuklara söylenen oyun şarkıları ve ninnilerin söylenişinde kullanılan bir türdür. Bundan dolayı Arap halk şiirinin başlangıcının vezinsiz ancak secili nesir veya recez olduğu kabul edilir. Câhiliye şairlerinin çokça kullanmış oldukları recezler genelde âni ilhamların ve irticâlî ifadelerin ürünüdür; bu yüzden bu türden şiirlerin çok azı günümüze gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Tefik Rüştü Topuzoğlu, “Recez”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/ 509-510.

56 Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*, 1/140.

57 Hatîb, *Davâbitu'l-fikri'n-nahvî*, 1/218-219.

Mütevâtir ve Âhâd Haber: Diğer bir şart ise âhâd ve mütevâtir haberlerle yapılan rivâyetlerdir. Mütevâtirin şartı, haberlerin Kur'ân-ı Kerîm ve hadiste olduğu gibi yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir gruptan nakledilmesidir. İbnü'l-Enbârî tevâtür seviyesindeki grubun sayısına dair bazı kimselerin bunu en az 70, bazılarının 40, bazılarının 12 ve bazılarının ise 5 kişi ile sınırlandırdıklarını naklettikten sonra ilk görüşün daha isabetli olduğunu,⁵⁸ âhâd haber için ise adalet vasfını taşımak şartıyla tek bir kişiden alınan rivâyetin de hüccet olabileceğini söylemiştir.⁵⁹

Ehlü'l-Hevâ: Şartları sıralamaya devam eden İbnü'l-Enbârî hevâ ehli kimselerden yalan ile maruf olmadıkları sürece istişhâdda bulunulabileceğini ifade etmiştir.⁶⁰ Ona göre bid'atçı kimselerin bu bid'atleri onları yalana götürmediği sürece rivâyetleri zâhiren doğrudur ve bu kimseler sıdk ehlindedir. Bazı âlimler ise hevâ ehlinden yapılan rivâyetler için şöyle demişlerdir: "Yalan söyleyen kimseyi fâsık olarak gören Ehli Adl'den alınan rivâyetler makbul iken yalan söyleyen kimseyi kafir olarak gören Hâricîlerden alınan rivâyetler nasıl makbul olmasın?"⁶¹ İbnü'l-Enbârî bu görüşüne ümmetin üzerinde icmâ ettiği büyük muhaddislerden Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) Kaderiler, Hâricîler ve Râfizîlerden yaptıkları hadis rivâyetlerini delil göstererek bu kimselerden dil konusunda da istişhâd edilebileceğini savunmuştur.⁶²

Meçhul ve Mürsel Haber: Cumhûr ulema haberin alındığı kimselerin meçhul olmalarını aynı zamanda onların adalet sıfatının da meçhul olması manasına geldiğinden bu kimselerden dil malzemesi alınmaması gerektiğini söylemiştir. Bazı kimseler ise meçhul haberlerle istişhâdı caiz görmüşlerdir.⁶³ Mürsel haber konusuna gelince; cumhûr ulema bu rivâyetlerin makbul olmadığını söylemiştir. Süyûtî bunun sebebini yukarıda da geçtiği üzere adalet şartına bağlamış, senette meydana gelen kopukluğun adalet vasfının bilinmemesine sebep olacağından bu tür haberlerin de merdud olacağını söylemiştir. Bununla beraber bazı âlimlerin mürsel habere cevaz verdikleri de bilinmektedir.⁶⁴

Bu şartlara ek olarak dilciler nahiv maddelerini rivâyet edenlere nakil dışında hiçbir şekilde dilsel bir müdahalede bulunulmamasını da şart koşmuşlardır.

İbnü'l-Enbârî, bedevîlerden rivâyette bulunan kimsenin râvi olması durumunda sınırlarını aşmaması ve sadece rivâyet etmekle yetinmesi gerektiğini;

58 İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fî cedveli'l-i'râb*, 84-85.

59 Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*, 1/138.

60 Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*, 1/141.

61 İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fî cedveli'l-i'râb*, 87.

62 İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fî cedveli'l-i'râb*, 87-88.

63 İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb fî cedveli'l-i'râb*, 90-91; Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*, 1/141.

64 Ali Ebü'l-Mekârim, *Usûlü't-tefkîri'n-nahvî* (Kâhire: Dâru Ğarîb, 2007), 35; Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*, 1/125.

ancak bir nahivci ise râvi veya kendisinin topladığı rivâyetler üzerinde tasarruf edip kıyas yapabileceğini ifade etmiştir. O, hadis ve fıkıhçıların da aynı metodu uyguladıklarını, hadisçilerin sadece rivâyetleri topladıklarını fıkıhçıların ise bu rivâyetlerin illetlerini izah ettiklerini ve bunların üzerine kıyas yaparak hüküm bina ettiklerini örnek vererek açıklamıştır.⁶⁵

İbn Cinnî ise bu konu hakkında ayrıca şöyle demiştir: “*Kıyâs ile elde ettiğin sonuçtan sonra Arapların bu konuda kıyâs’a aykırı bir şey söylediklerini duyarsan kıyâs’ı terket ve onların kelâmını al. Bir bedevî senin kıyâs ile ulaştığın sonucun aynısını söyler ise bu durumda ister bedevînin bu sözünü ister kıyâs’ı esas alırsın.*”⁶⁶ İbn Cinnî’nin bu açıklamasıyla dilcilerin özellikle de Basra ekolünün bedevî kelâmını kıyastan üstün tuttuğu ve onu nahiv için asıl, kıyası ise fer’ kabul ettiği anlaşılmaktadır.

5. Bedevî Kelâmı Çerçevesinde Basra - Kûfe İhtilafı

Basra ve Kûfe arasındaki metot farklılıklarının temel sebeplerinden biri hiç şüphesiz fasih kelâmın tespitinde görülen ihtilaflar ve bu ihtilafların etrafında vuku bulan hararetli tartışmalardır. Kûfe ekolünden çok uzun zaman önce teşekkülünü tamamlayan Basra, dili sadece belli kabilelerden almayı tercih etmiş ve diğer kabilelerin dillerinin bozulduğunu öne sürerek onlardan gelen birçok malzemeyi şâz olarak kabul etmiştir. Kûfeliler ise Basralıların aksine tüm bedevî Arap kabilelerini çöl ve şehir farkını gözetmeksizin bu bağlamda eşit görmüş ve hiçbir ayrıma gitmeksizin hepsinden nakilde bulunmuş, Basralıların şâz gördükleri birçok rivâyeti mevsûk kabul ederek nahiv kaidelerini bunların üzerine bina etmişlerdir.

er-Reyyâşi (öl. 257/871) Kûfeliler’in nahiv kaidelerinin tesisinde takındıkları bu gevşek tutum ve metotlarını eleştirerek mensubu olduğu Basra ekolünün takip ettiği metodu şu sözlerle övüp onlara karşı iftihar etmiştir:

«إِنَّمَا أَخَذْنَا اللُّغَةَ عَنْ حَرَشَةِ الضَّبَابِ، وَأَكَلَةِ الِيرَابِيعِ، وَهَوُلَاءِ أَخَذُوا اللُّغَةَ عَنْ أَهْلِ السَّوَادِ، أَصْحَابِ الكَوَامِيخِ وَأَكَلَةِ الشَّوَارِيزِ.»⁶⁷

“Biz dili kertenkele avcılarından, çöl tavşanı yiyenlerden aldık. Bunlar ise dili şehirde yaşayanlardan, salamura ve yoğurt yiyenlerden aldılar.”

er-Reyyâşi’nin kertenkele avcıları ve çöl tavşanı yiyenler sözüyle çöllerde yaşamını avcılık yaparak idame ettiren bedevîleri kastettiği görülmektedir. Onun bu sözle bedevîlerin ilkel bir hayat sürdürdüklerini ve bu ilkeliğin onların yaşam tarzlarında olduğu kadar dillerinde de kendisini gösterdiğine

65 Yâsin, *Dirâsâtu’l-lugaviyye inde’l-Arab*, 69.

66 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/125.

67 el-Kâdi Ebi Saîd el-Hasan b. Abdullah es-Seyrâfî, *Ahbâru’n-nahviyyîne’l-Basriyyîn* (Kâhire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 68.

işaret ederek onların fesahat, saflık ve arılıkta şehirlerde yaşayan kimselerden daha asil olduklarını ifade ettiği söylenebilir.

Bu bağlamda Basralılar tarafından eleştiriye en çok maruz kalan isim hiç şüphesiz Kûfe ekolünün öncü ismi Kisâî olmuştur. Ebu Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869) onun nahiv konusunda pek bir ilminin olmadığını, nahiv ilmine dair edindiği mevcut bilgilerin -bedevîlerden sadır olan hikâyeler hariç- hüccet ve illet olamayacak kadar karmaşık olduğunu, ondaki nahiv unvanının ise sadece Hârûn er-Reşîd'in (öl. 193/809) sarayında kazanmış olduğu makamdan ibaret olduğunu iddia etmiştir.⁶⁸

Benzer bir açıklamanın Ebû Zeyd el-Ensârî tarafından da yapıldığı görülmektedir. Ebû Zeyd, Kisâî'nin Ebû Amr b. Alâ, Yûnus b. Habîb ve Îsâ b. Ömer es-Sakafî'den sağlam bir ilim aldıktan sonra Bağdat'a gittiğini ve orada Hutme bedevîleriyle karşılaştıktan sonra diline fesad karıştırdığını, bu sebeple Basra'da öğrendiği tüm doğru bilgileri ifsad ettiğini ifade etmektedir.⁶⁹ Benzer açıklamalarda bulunan Asmaî de onun Ubulle'de⁷⁰ ikamet eden Hutme bedevîlerine karışarak nahiv bilgisini fesada uğrattığını söylemekte, İbn Dürüsteveyh (öl. 347/958) de Kisâî'nin sadece zaruret anında alınması gereken şâz rivâyetleri çokça dinlediğini ve bunları asıl kabul edip üzerine kıyas yaparak hüküm bina ettiğini naklederek tenkit etmektedir. Ebû Muhammed ez-zübeydî (öl. 379/989) ise Kisâî'nin bu durumunu şu şiirle yermiştir:

كُنَّا نَقِيسُ النَّحْوَ فِيمَا مَضَى... عَلَى لِسَانِ الْعَرَبِ الْأَوَّلِ
حَتَّى أَتَى قَوْمٌ يَقِيسُونَهُ... عَلَى لُغَةِ أَشْيَاحِ قَطْرُبُلِ
فَجَاءَنَا قَوْمٌ يَقِيسُونَهُ... عَلَى لِسَانِ النَّبِطِ الْأَرْدَلِ
فَكُلُّهُمْ يَعْمَلُ فِي نَقْضِ مَا... بِهِ يُصَابُ الْحَقُّ لَا يَأْتَلِي
إِنَّ الْكِسَائِيَّ وَأَصْحَابَهُ... يَزِقُونَ فِي النَّحْوِ إِلَى أَسْفَلِ⁷¹

*Biz bir zamanlar nahvi eski asil Arapların diline kıyas ediyorduk
Ta ki bazı kimseler geldiler ve onu Ubulle diyarındaki adamlarının diline kıyas ettiler
Bazı kimseler de bize gelerek onu değersiz Nebat diline kıyas ettiler
Onların hepsi sağlam olan ve bükülmeyeni bozmak için çalıştılar
Kisâî ve onun izinden gidenler nahivde yerine dibine batıyorlar*

Ancak zübeydî'nin bu hicvinin arka planına baktığımızda sadece Basra asabiyetinin değil aynı zamanda Kisâî ile arasında daha önce var olan şahsi

68 Abdulvâhid b. Ali Ebu Tayyib el-Luğavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn* (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2009), 79.

69 Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât ala enbâhi'n-nuhât* (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1986), 2/274.

70 Basra yakınında yer alan harap bir şehir. Bkz. Abdulhalik Bakır, "Basra", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/ 108-109.

71 Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2/163.

bir husumetin etkisini görürüz. Zübeydî, Me'mûn'un hocası, Kisâî ise Emîn'in hocasıdır. Dolayısıyla ikisi arasında makam elde etmek için devam edegelen bir çekişme vardır. Öyle ki zübeydî, Kisâî'nin ölümünden sonra onun ilmi şahsiyetini ikrar ettiği birkaç beyit inşad etmiştir.⁷²

Konuyu Basra ve Kûfe arasındaki fesahat tartışmalarını körükleyen ve herkesçe malum olan "el-Mes'eletu'z-Zunbûriyye" hâdisesiyle izah etmek istiyoruz. Rivâyetlere göre Basra ekolünün öncü ismi Sîbeveyh Bağdat'a gelir. Onun gelişini haber alan Kûfeliler Basralılara karşı bir üstünlük elde etmek için onun Kisâî ile nahvî meselelerde münakaşa etmesini isterler. Hârûn er-Reşîd'in sarayına gelen Sîbeveyh ve Kisâî arasında münazara başlar. Kisâî Sîbeveyhi'ye *كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ الْعَقْرَبَ أَشَدُّ لَسَعَةً مِنَ الرَّئِبُورِ فَإِذَا هُوَ* (Akrebin sokmasının eşek arısının sokmasından daha acı verici olduğunu sanıyordum ve bu yüzden...) şeklinde gelen cümlenin devamında sözün *فَإِذَا هُوَ هِيَ* şeklinde merfu mu yoksa *فَإِذَا هُوَ إِيَّاهَا؟* şeklinde mansub mu geleceğini sorar. Sîbeveyh *إِذَا*'dan sonra gelen kelimenin ancak merfu olduğunu ve bu yüzden cevabın *فَإِذَا هُوَ هِيَ* şeklinde olacağını söyler. Kisâî ise onun hata ettiğini ve her iki durumun da câiz olduğunu söyleyince aralarında sert bir tartışma çıkar. Durumu gören Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî (öl. 190/805) araya girer ve bu sorunun asıl cevabının bedevîlerde olduğunu söyler. Soru Hutmeli bedevîlerden Ebû Fak'as, Ebu Disâr, Ebü'l-Cerrâh ve Ebü'l-Servân'a sorulunca onlar Kisâî'nin haklı olduğunu söyleyerek onun lehine hüküm verirler.⁷³

Görülüşü üzere her iki ekolün önde gelen dilcilerinden olmalarına rağmen aralarında çıkan ihtilafın çözümünde son nokta Arapçanın asıl memba'ı kabul edilen ve nahiv ilminin kelâmları üzerine bina edildiği bedevîler olmuştur. Bununla beraber Basralılar usulleri ve takip ettikleri yöntem gereği Bağdat'a gelerek oraya yerleşen Hutme bedevîlerini dillerinin fesada uğraması sebebiyle fasih görmemişler ve dolayısıyla nahvî tartışmada kendilerine başvurulmasını doğru görmemişlerdir. Çünkü onlar zaten Kisâî'nin dilinin bozulmasının temel sebeplerinden birini de bu bedevîlere karışmasında bulmuşlardır.

Diğer bir örnek *لَعَلَّ* edatının birinci lâm'ının aslî mi yoksa zâid mi olduğu konusunda çıkan ihtilaftır. Basralılar bu harfin zâid olduğunu söylerken Kûfeliler ise aslî olduğunu söylemişlerdir. Basralılar çoğu kez bu kelimenin lâmsız geldiğini Nâfi' b. Sa'îd et-Tâî'nin şu beytiyle istişhâd etmişlerdir:

72 Detaylı bilgi için bkz. Nâsiruddîn el-Esed, *Masâdiru's-şî'ri'l-câhilî* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1988), 472-473.

73 Detaylı bilgi için bkz. Ebü'l-Berekat Aburrahman Kemaluddin b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 2002), 562-566; Detaylı bilgi için bkz. er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 1/266-267.

وَلَسْتُ بِلَوَّامٍ عَلَى الْأَمْرِ بَعْدَ مَا يَفُوتُ، وَلَكِنْ عَلَّ أَنْ أَتَقَدَّمَ

Ben her şey olup bittikten sonra kınamam, belki daha öncesinden kınarım.

İbnu'l-Enbârî bu hususta Kûfelilerin görüşünün daha isabetli olduğunu söyler ve Basralılara karşı çıkar. O, şiirde لَعَلَّ edatının çoğu kez lâmsız gelmesini bu şekilde çokça kullanılmasından dolayı olduğunu söyler. Nitekim Araplar bu kelimeyi birbirinden farklı şekillerde kullanmışlardır. Örneğin bu edat bedevîler arasında لَعَنَّ، لَعَنَّ ve لَعَنَّ gibi farklı şekillerde okunmuştur. Bu tür örnekler şu beyitte de görüldüğü üzere Arap kelimelerinde oldukça fazladır;

أَلَا يَا صَاحِبِي قَفَا لَعْنَا نَرَى الْعَرَصَاتِ أَوْ أَثَرَ الْخِيَامِ

*Dostlarım durup izleyin! Belki evin avlularını veya çadırların izini görürüz.*⁷⁴

Bedevî kelamının hüccet oluşuna dair örneklerden biri de نِعْم ve نَيْسٌ kelimeleri çerçevesinde dönen tartışmalardır. Kûfeliler bu kelimelerin isim olduklarını söylerken Basralılar ise onların mazi fiil olduklarını söylemişlerdir. Kûfelilerden bazıları bu görüşlerini delillendirmek için bedevîlerin kelamından ما زَيْدٌ بِنِعْمِ الرَّجُلِ (Zeyd hiç de iyi bir adam değildir.), نِعْمَ السَّيْرُ عَلَى بَيْسِ الْعَيْزِ، (Kötü bir binekle ne güzel bir gidiş!), وَاللَّهِ مَا هِيَ بِنِعْمِ الْمَوْلُودَةِ، (Vallahı bu o hiç de iyi bir çocuk değildir.) sözleriyle istişâd etmişlerdir. Onlar bedevîlerin bu sözlerinde geçen نِعْم ve نَيْسٌ kelimelerinin isim olmasını, başlarına harfi cer almalarına bağlamışlardır. Yine Kûfelilerden bazı kimseler bedevîlerin يَا نِعْمَ الْمَوْلَى، وَيَا نِعْمَ (Ey güzel Mevlam, Ey güzel kurtarıcı!) sözünü delil getirerek bu kelimelerin isimlere has olan nida edatlarını almalarını örnek göstermişlerdir. Bazıları da bunların fiillere has olan bir zamanla vasıflanmadığını ve fasih Araplardan bu yönde نِعْمَ الرَّجُلُ غَدًا (Dün ne iyi bir adamdı!) ve نِعْمَ الرَّجُلُ أَمْسٌ (Ya-rın ne iyi bir adam!) şeklinde bir kullanımın duyulmadığını delil getirerek bu iki kelimenin isim olduğunu söylemişlerdir.

Basralılar da aynı şekilde bedevîlerden nakilde bulunarak bu iki kelimenin fiil olduğunu söylemişlerdir. Örneğin onlar; Arapların نِعْمًا رَجُلَيْنِ (O ikisi ne iyi adamlardır!) ve نِعْمُوا رَجَالًا (Onlar ne iyi adamlardır!) şeklinde ref zamirinin bitişmesini delil göstermişlerdir. Yine onlardan bazıları Arapların نِعْمَتِ الْمَرْأَةِ (Ne iyi bir kadın!) ve نَيْسَتِ الْجَارِيَةِ (Ne fena bir cariye!) şeklindeki sözlerinde bu iki kelimenin fiillere has olan müenneslik ta'sını almasını delil göstermişlerdir.⁷⁵

Her iki ekol arasındaki tartışma bir kenara bırakıldığında hem Basralıların hem de Kûfelilerin kendi kriterleri bağlamında nahiv kaidelerini temellendirmek için bedevîlerin kelamına başvurdukları görülmektedir.

74 Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 179-186.

75 Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 86-104.

Sonuç

İslâmî fetihlerin hız kesmeden artması, İslâm dininin çatısı altında fetihlere katılıp farklı etnik yapılarla karşılaşan Araplarda, Kur'ân-ı Kerîm'in dili olan Arapçanın tehlikeye uğradığı düşüncesinin oluşmasını da beraberinde getirdi. İlk zamanlarda lahn olarak tabir edilen bu tehlike karşısında bazı dil âlimleri harekete geçmiş ve yazılı Arapçanın nasıl daha doğru okunacağı konusunda farklı çözümler üretmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in muhafaza edilmesi için Hz. Ali'nin emriyle Ebü'l-Esved ed-Düelî Arap grameri için bir risale hazırlamış, kendisinden sonra gelen dilciler de buradan hareketle teknik açıdan önemli çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu dilciler nahvi sağlam temeller üzerine oturtmak üzere Arapçanın omurga görevini üstlenen bedevîler ile onların her türlü bozulmadan âri olan fasih dillerini asli kaynak olarak kabul etmiş ve bu doğrultuda Hicaz çöllerine seyahatler yapmışlardır. İbn Ebî İshâk el-Hadramî, İsâ b. Ömer es-Sakafî, Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb, Kisâî, Ferrâ, Nadr b. Şümeyl ve Ebû Amr b. Alâ gibi Arap nahvinde meşhur olan birçok dilci bedevîler arasında ikamet etmiş ve kaideleri onların kelâmı üzerine bina etmişlerdir.

Dil bilginleri bedevî kelâmının gramer kaidelerinin tespitinde delil olarak kullanılması için materyalde zaman ve mekân sınırlamasına gitmişlerdir. Onlar, bedevîlerden duydukları her kelâmı toplamamış sema'da da bulunmamışlardır. Mekân sınırlamasında yabancı kültüre kapalılık ve Kureyş'e yakınlık fesahat tespitinde öne çıkan en önemli etken olmuştur. Dil bilginleri bu noktadan hareketle fasih bedevî kabilelerini tasnif etme yoluna gitmiş ve her biri bazen birbirinden farklı görüşler ortaya atmıştır. Bununla beraber yukarıdaki mekân şartına uyan ve çoğunluğunun üzerinde icmâ' ettiği fesahati makbul kabilelerin Kays, Temîm, Ezd, Esed, Hevâzin, Sakîf, Huzâa, Kinâne, Gatafân, Tay, Benî Ukeyl ve Huzeyl olduğunu söyleyebiliriz. Yine onların Rebîa, Lahm, Cüzâm, Gassân, İyâd, Kudâe, Tağlib, Abdülkays, Kelb, Bekr, Nemir ve Yemen Araplarının kelâmını materyal toplamada delil olarak kullanmadıkları görülmektedir.

Zaman sınırlamasında da dil bilginlerinin ittifak halinde olmadıkları görülmektedir. İstişhâdın zaman dilimini cahiliye dönemiyle sınırlayanlar olduğu gibi bedevî-hadarî ayrımı gözetilmeksizin hicri II. asrın ortalarına kadar sınırlayanlar da olmuştur. Çölde yaşayan bedevîler gelince; onların çölde ikamet eden ve anayurtlarının dışına çıkmayan, çıksalar dahi şehirlere yerleşmeyen bedevî kelâmı için bu zaman dilimini hicri IV. asrın sonlarına kadar genişletmişlerdir. Onların sadece bedevîler için zamanda yaptıkları bu genişletmeyle son fasih bedevî kalıncaya kadar istişhâd yapılmasını amaçladıkları söylenebilir.

Basra ve Kûfe arasındaki bedevî faktörüne gelince; Basralıların lügavi malzemenin tespitinde bedevî şartında ısrar etmesine karşın Kûfeliler böyle bir sınırlamaya gitmeksizin istişhâd ve nakil çemberini geniş tutarak Arap coğrafyasındaki tüm kabilelere kapılarını açmış ve şehirlere yerleşmeleri sonucu dilleri bozulan Hutme gibi bedevîlerden de nakilde bulunulmasını kerih görmemişlerdir. İki ekol arasındaki bu görüş ayrılıkları toplanan materyalin mevsukiyet problemini gündeme getirmiş ve bedevîler başta olmak üzere fasih kabul edilen kimselerden nakilde bulunmak için bazı şartların ihdas edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Ancak bu konuda da tam bir görüş birliğinin sağlandığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Öyle ki her ekol istişhâd yapılacak olan dil bilgisi materyalinin fesahat tespitinde kendi usul ve metodunu uygulamış ve bazen de Kûfe mektebinde olduğu üzere bedevî-hadarî ayrımı yapılmaksızın nakilde bulunmuştur.

Son olarak bu çalışmada sema' delilinin alt başlığı olan Arap (bedevî) kelâmı etrafında meydana gelen ihtilaflar göz önüne alındığında herhangi bir icmâ'ın sağlanamadığı görülmektedir. Bununla beraber iki ekol arasındaki yöntem farklılığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan mevsûkiyet probleminde Basralıların Kûfelilere oranla daha titiz ve sağlam bir metot takip ettikleri ve dolayısıyla Basra nahvinin Kûfe nahvinden daha mevsûk olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu durum Kûfelilerin Arap nahvinde yaptıkları başarılı çalışmaların güvenilir olmadığı anlamına gelmemelidir. Kûfelilerin Arap gramerinde yaptıkları çalışmalar en az Basralıların çalışmaları kadar başarılıdır. Bağdat, Mısır ve Endülüs gibi daha sonra ortaya çıkan ekol mensuplarınca yapılan tartışmalarda zaman zaman Kûfelilerin görüşlerinin Basralıların görüşlerinden daha çok tercih edildiği bilinen bir husustur. Öyle ki Kûfe ekolünün önemli temsilcilerinden Ferrâ, Sa'leb, İbnü'l-Enbârî ve İbn Âcurrûm'un eserleri bugün hâlâ alanın önemli kaynaklarından kabul edilmektedir.

Kaynakça

- Abdüttevab, Ramadan. *Fusûl fî fikhi'l-Arabiyye*, 6. Baskı. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1999.
- Afğânî, Saîd. *Fî usûli'n-nahv*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1987.
- Arslan, Kıyasettin. "Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar", *Turkish Academic Research Review* 1/1(2016): 61-79.
- Bakkal, Hidayet. *Kûfe Nahiv Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Bakır, Abdulhalik. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5:108-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Benli, Ali. *Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Bizâvit, Muhtar. *en-nahvu'l-Arabî ve muhâvalâtu teysîrihi*. Doktora Tezi, Câmîatı Vehran, 2016.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1423.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Çıkar, Mehmet Şirin. "Nahiv İlmi". *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. ed. İsmail Güler. 81-110. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dayf, Şevki. *el-Medârisu'n-nahviyye*. 7. Baskı. Kâhire: Dâru'l-Meârif, t.y.
- Dayf, Şevki. *Tarihu'l-edebi'l-Arabi el-asru'l-cahilî*. 11. Baskı. Kâhire: Dâru'l-Meârif, t.y.
- Ebü'l-Mekârim, Ali. *Usûlü't-tefkîri'n-nahvî*. Kâhire: Dâru Ğarîb, 2007.
- Ergin, Mehmet Cevat. "Arap Nahvinin Doğuşu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005): 111-141.
- Ebbâh, Muhammed el-Mutar Veledu. *Tarihu'n-nahvi'l-Arabî fî'l-meşrik ve'l-meğrib*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Esed, Nâsiruddîn. *Masâdiru's-şî'ri'l-câhilî*. 7. Baskı. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1988.
- Hatîb, Muhammed Abülfettâh. *Davâbitu'l-fikri'n-nahvî*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Besâir, 2006.
- Halevânî, Muhammed Hayri. *Usûlu'n-Nahvi'l-Arabî*. Fas: Dâru'l-Beydâ', 1983.
- Hâc Salih, Abdurrahman. *es-Semâu'l-luğaviyyi'l-ilmî inde'l-Arab ve Mefhûmu'l-Fasâha*. Cezayir: Muessesetu'l-Vataniyye li'l-Funûni'l-Matbaiyye, 2012.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekat Aburrahman Kemaluddin b. Muhammed. *el-İğrâb fî cedveli'l-i'râb lumau'l-edille fî usûli'n-nahv*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekat Aburrahman Kemaluddin b. Muhammed. *el-İnsâf fî mesâili'l hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 2002.
- İbn cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. 3 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, t.y.
- İbn Fâris, Ahmed. *es-Sahibî fî fikhi'l-luğatil-Arabiyye ve mesâiliha ve suneni'l-Arabi fî kelâmiha*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Haldûn, Veliyuddin Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimet-ü İbn Haldûn*. 2 Cilt. Dımeşk: Mektebetu'l-Hidâye, 2004.

- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 5. Basım, 2007.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1993.
- Kiftî, Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf. *İnbâhü'r-ruvât ala enbâhi'n-nuhât*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-Aşâ fî sinâati'l-inşâ*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, t.y.
- Kallek, Cengiz. "Rıtl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 52-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Luğavî, Abdulvâhid b. Ali Ebu Tayyib. *Merâtibu'n-nahviyyîn*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2009.
- Nedîm, Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nebhân, Abdulilah. *İbn Yaîş en-Nahvî*. Dimeşk: İttihâdu Kuttâbi'l-Arab, 1997.
- Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Arap Dilinde İlk İstişhâd". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989): 369-383.
- Râfiî, Mustafa Sadık. *Târîhu âdâbi'l-Arab*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1965.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu Mektebeti'l-Asriyye, 1986.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *el-Hasâisu'l-Kübrâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 1985.
- Seyrâfi, el-Kâdi Ebi Saîd el-Hasan b. Abdullah. *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, Kâhire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*. 1 Cilt. 2. Baskı. Kâhire: Dâru'l-Meârif, t.y.
- Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yâsin, Muhammed Huseyn. *Dirâsâtu'l-luğaviyye inde'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, 1980.
- Yıldız, Ömer. *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümüli*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.